

nomgick under Peter III Ekman. Handelshuset tillhörde under åren 1790–1820 bland de tio mest framgångsrika utav de totalt cirka 60 vid den tiden verksamma handelshusen i Göteborg. Under 1790-talet uppgick handelshusets saltimport årligen till mellan en och fem procent av den totala importen över Göteborg. Därtill utgjorde Ekmans andel av råg, vete eller malt mellan 20 och 40 procent av totalimporten. Handelshusets storlek och betydelse i den viktiga utrikeshandeln gör att de cirka 1400 bevarade affärerna (majoriteten affärsväxlar) från sent 1700-tal är ett mycket viktigt källmaterial. Andra källor är handelshusets huvudböcker, Handelssocietetens uppgifter om växelkurser samt affärskorrespondens. De senare används för att studera 1790-talets växelaffärer och därmed Peter III Ekmans kreditnätverk. På samma vis som konstaterades ovan gällande göteborgshandlarna i sin helhet framkommer ett imponerande nätverk med 1059 kreditrelationer spridda över 40 viktiga handelsstäder på den europeiska kontinenten. Drygt hälften av växelaffärerna härrör från Göteborg, medan Wolgast, Greifswald, Hamburg och Stettin därnäst var de mest framträdande. Intressant att notera är att Stockholm, London och Amsterdam inte är särskilt vanligt förekommande vad avser Ekmans växelaffärer. Författaren tillskriver framgångarna vikten av att Peter III Ekman redan under 1760-talet insåg sillfiskets potential. De från denna tid initierade relationerna med handelsmän på kontinenten blev mycket betydelsefulla för de därpå följande decenniernas framgångsrika affärsverksamhet. När sillen sedermera helt plötsligt försvann från de svenska fiskevattnen, lyckades Ekman relativt smidigt ställa om sin handel till stångjärn och sågade trävaror. Vidare lyckades handelshuset göra stora vinster under kontinentalblockaden. Helt avgörande, menar Andersson, tycks dock ha varit om handelshusen lyckades etablera varaktiga handelsförbindelser och skaffa sig tillförlitliga finansiella partners.

Avhandlingen visar den komplexitet som kringgärdade de finansiella relationerna inom handel runt sekelskiftet 1800. Magnus Andersson menar att "växelaffärerna fungerade väl" (s. 174) och att de faktiskt fyllde sin funktion vid en tid då andra finansiella betalningsmedel och clearingsystem ännu var i sin linda. Vidare drar han slutsatsen att Göteborg hade del i det europeiska kreditnätverket och var en integrerad del av ett europeiskt finanssystem. Trots att avhandlingen emellanåt lider av källmaterialets begränsningar och att författaren inte tillräckligt förklarar vilka viktiga lärdomar läsaren bör dra utifrån undersökningen, är arbetet ett behövligt bidrag till kunskaperna om det sena 1700-talets och det tidiga 1800-talets kreditrelationer mellan Sverige och kontinenten.

Kristina Lilja

Carolina Brown, *Liksom en berdinna: litterära teman i svenska kvinnoporträtt under 1700-talet* (Stockholm: Carlssons, 2012). 488 s.

Konsthistorikern Carolina Brown har tidigare skrivit brett om porträttkonst, mode och högreståndskultur under 1700-talet och publicerat tillsammans med Merit Laine ett omfattande konstnärporträtt om Gustaf Lundberg (2006). Carolina Brown skrev i denna bok om Gustaf Lundbergs dampporträtt, bland annat om hans populära maskeradporträtt och hans savojarporträtt. I sin doktorsavhandling *Liksom en berdinna: litterära teman i svenska kvinnoporträtt under 1700-talet*, titeln lånad från Bellmans poesi, för hon den tematiska analysen av kvinnoporträtt vidare.

Carolina Browns forskningsämne och inspiration är svenska 1700-talsporträtt medan kontext och metodologisk bakgrund härrör från det europeiska forskningsfältet kring porträtt, *self-fashioning* och konsumtionskul-

tur under 1700-talet. Boken är uppdelad i tre huvudteman: den läsande kvinnan, pastoralporträtt och orientaliserande porträtt eller porträtt *à la turque*. Varje tema kunde var för sig mycket väl ha stått som avhandlingens huvudsakliga ämne. Emellertid är det kombinationen av dessa tre litterära teman som ger boken extra tyngd. Carolina Brown visar att de här tre till det yttre olika porträttstyperna har sina rötter i 1700-talets litteratur och litterära strömningar. De olika porträttstyperna föddes hos eliter med viljan att porträtteras som kultiverade, moderna och moderiktiga individer. Dessa olika typer var inte uteslutande eller kronologiskt successiva utan delvis parallella fenomen i högreståndskulturen där en och samma kvinna kunde bli avporträtterad läsande med en bok i sin hand, som en herdinna och som sultaninna. Den läsande kvinnan och pastoralporträttet var båda mycket populära teman under 1700-talet och tiotals svenska högreståndskvinnor, kända och okända, målades av kända och mindre kända konstnärer. Även om porträtt *à la turque* var den minst populära av dessa tre genrer är den tydligt representerad bland svenska 1700-talsporträtt. På ett elegant sätt knyter Carolina Brown sina teman till den internationella kontexten – huvudsakligen den europeiska, även beträffande porträtten *à la turque*. Detta tillvägagångssätt är viktigt både som forskningsmetod och som ett bevis på de kosmopolitiska inslagen i 1700-talets högreståndskultur.

Carolina Brown har valt att inte skriva om konstnärer som stora artister, utan bokens kärna är beställaren och den i sin ståndstillhörighet avporträtterade individen – som förresten inte nödvändigtvis behövde vara en och samma person. Konstnärens roll tydliggörs i förhållande till porträttkonsten som en del av högreståndskulturen där det var viktigt att genom porträtt manifesteras god smak, bildning, släktförbindelser och social status. I denna kontext var valet av konstnär och por-

trättpose betydelsefulla tecken. Konstnären var i första hand en skildrare av adelns och högborgerlighetens representativa självbild. Carolina Brown visar att berömda konstnärer som Gustaf Lundberg formade och avbildade adelskultur inte bara i sin konst, utan även i sina ateljéer som blev arenor för adligt umgänge. Detta visar tydligt hur contextualisering kan fördjupa en konsthistorisk tolkning av porträtt.

Kontextualisering och förståelse av högreståndskulturen utifrån dess egna villkor är bokens styrka bortsett från att inledningen och bakgrundskapitlet "Kvinnoideal och kvinnligt läsande" tar mycket utrymme och kunde ha koncentrerats. Emellertid visar Carolina Brown i dessa två första kapitel hur viktigt det är för den konsthistoriska forskningen att beakta den värld och den kontext där konsten skapades. Konsten skapar inte alltid betydelse självständigt eller oberoende av kontexten. Särskilt väl avslöjas detta när hon analyserar pastoralporträtten. Dessa porträtt kan inte förstås utan kunskap om pastoral litteratur, högreståndskultur och kvinnoideal under 1700-talet. Ur denna synpunkt är det viktigt att Carolina Brown visar läsaren de franska idealens och de franska romanernas betydelse i 1700-talets skriftliga och visuella kultur.

Källmaterialet är brett och mångsidigt. Det handlar inte bara om porträtt, romaner och teaterpjäser, utan även om brev, memoarer, gravyrer och modeplanscher. Kort sagt, källorna representerar tidens skriftliga och visuella material på ett mycket mångfasetterat sätt. Varierat källmaterial leder till riktigt mångdisciplinär forskning där olika källor används på ett fräscht sätt för att belysa 1700-talets litterära kvinnoporträtt ur olika riktningar. Carolina Brown har valt en adelsdam, grevinnan Ebba Bonde, genom vilken hon studerar porträttkonstens betydelse i adelskulturens vardag. Ebba Bonde är ett gott exempel på en skicklig användning av källmaterial. Hon är den adelsdam som strängt taget står i avhandlingens fo-

kus. Därför skulle jag gärna ha läst ännu mera om hennes liv samt om hur, när och varför hennes porträtt målades. Likaså knyter Carolina Brown an sin forskning tätt till tidigare forskning. I början av boken presenterar hon kort de forskningsstraditioner som har varit de viktigaste för avhandlingen. I fortsättningen behandlas tidigare forskning mera nyanserat när det behövs, oftast när nya teman tas fram. Svenska kvinnoporträtt relateras speciellt till de senaste decenniernas internationella porträttforskning.

Den läsande kvinnan är det första av bokens tre huvudteman. Carolina Brown visar på ett övertygande sätt hur 1700-talsporträtt, gestaltande läsande kvinnor eller kvinnor med en bok i handen samt bredare litterära teman som till exempel pastoralen, hade sin bakgrund i 1500- och 1600-talens bildvärld. För adeln var kontinuitet ju ett av de viktigaste skälen för att låta avbilda sig på porträtt. Tradition, familj och anor hade avbildats på porträtt genom sekler. Porträttens sociala dimensioner och porträttets betydelse i adelskulturen framkommer genom många exempel, såväl visuella som skriftliga. Kvinnorna avporträtterades med oinbundna, små och tunna böcker i handen, ofta klädda i moderiktiga *deshabillés* och försjunkna i sina tankar eller ibland upphetsade av läsandet. Mera sällan möter vi en kvinna som läser stora, luxuöst inbundna folianter.

Pastoralporträtten och deras stora popularitet under 1700-talet utgör det andra huvudtemat. Sambanden mellan visuell konst och litteratur – poesi, romaner och teater – är särskilt fasta i pastoralgenren som florerade under 1700-talet och nådde stor popularitet bland högreståndskvinnor. Pastoralporträttens och pastorallitteraturens lek med olika roller gav kvinnor möjlighet att identifiera sig med litteraturens hjältnor och framstå som medvetna kulturkonsumenter. Litteraturens och konstens starka beröringspunkter leder till en bred analys inte bara av porträtt utan även av pastorallitteratur där flera underkategorier fanns av

vilka de mest populära var herdinnan och den franska bondkvinnan, *savoyarde*. Ebba Bonde är bara ett exempel av tiotals högreståndskvinnor som målades som herdinnor under 1700-talet. Analysen av porträtt *en savoyarde* är avhandlingens mognaste och mest egenartade del. Där visar Carolina Brown varför porträtt avbildande högreståndskvinnor som savojarde, franska bondflickor, blev så populära bland Sveriges adel och vilka litterära och högreståndskulturella strömningar som fanns bakom denna porträttrend. Här knyter författaren illustrativt Ebba Bonde till större sammanhang gällande litterära teman i porträtt och påvisar fallstudiens beviskraft som bäst.

Det tredje huvudtemat är orientaliska porträtt eller porträtt *à la turque*. Analysen av Fredrika Aurora Taubes, gift De Geer, turkiska porträtt är genomgående övertygande och visar igen hur internationell konsten, litteraturen och högreståndskulturen var i 1700-talets Europa och hur inflytelserikt det Osmanska riket var både politiskt och kulturellt. Ett annat gott exempel på den internationella kulturen är Madame de Broglies turkiska porträtt vilka hade en stark anknytning till Sverige genom Carl Gustaf Tessin och Ulla Sparre som beställde porträtt till sina samlingar. Däremot känns den rika presentationen av Lady Mary Wortley Montagus relation till det Osmanska riket och markisinnan de Pompadours turkiska boudoir stå något utanför bokens kärna, svenska kvinnoporträtt.

Som redan betonats presenterar Carolina Brown kvinnoporträtt i större sammanhang än vad som ofta gjorts inom svensk konsthistoria. Hon visar varför dessa porträtt beställdes och betonar de allmäneuropeiska kulturströmningar som låg bakom de valda porträttstyperna – den läsande kvinnan, pastoralporträtt och orientaliserande porträtt. Hon knyter an litterära svenska kvinnoporträtt till större ideologiska och samhällliga strömningar och visar skickligt att konsten aldrig kan förstås helt och hållet utifrån rent

konsthistoriska premisser, utan att anknytningen till omvärlden är central. I detta fall gäller det en europeisk kosmopolitisk kultur som omfattades av hov, adel och ståndspersoner överlag. Carolina Brown undersöker målningar av läsande kvinnor, pastoralporträtt och orientaliserande porträtt som olika grenar av samma fenomen och visar att de tre olika temana varken utesluter varandra eller följer varandra kronologiskt även om man kan se en viss förändring under seklets gång.

En av avhandlingens många styrkor är att dess ämne är vanliga kvinnor (med undantag för Hedvig Charlotta Nordenflycht), vanliga högreståndsdamer som inte gjorde någonting märkvärdigt under sina liv, men just därför är så betydande. De här vanliga kvinnorna visar tydligt på kontinuitet och förnyelse, något som man kan betrakta i porträtten och även bredare inom högreståndskulturen. Carolina Brown läser porträtten och deras litterära kontext skickligt och med respekt för alla dessa damer vars porträtt finns i olika museer, herrgårdar eller privata samlingar. Hon visar att porträtten skildrar stora samhällsförändringar: kvinnorollens förändring, religionens betydelse som bleknar under seklet, den rika konsumtionskulturen som omgav högreståndskvinnor på 1700-talet.

Allt detta skulle inte vara möjligt utan Carolina Browns stora beläsenhet som avslöjas om och om igen när hon belyser den breda litterära kulturen och kontexten bakom porträtten. Hennes beläsenhet som är en av avhandlingens styrkor är samtidigt även en av dess svagheter. Boken har närmare femhundra sidor och handlar, som vi har sett, om tre olika porträttgenrer. Själva brödtexten med 176 bilder är cirka 360 sidor lång. Av dessa upptar inledningen och bakgrundskapitlet "Kvinnoidal och kvinnligt läsande" cirka 90 sidor. Författaren för därtill en parallell diskussion i noter som omfattar 75 sidor. Många gånger skulle jag gärna ha läst en djupare argumentation i den löpande texten i stället för i noterna, till

exempel när författaren diskuterar metodologiska frågor eller analyserar de läsande kvinnornas kroppsspråk och de sinnesrörelser som det upphetsande läsandet väcker.

Om noterna ibland döljer viktig argumentation så döljer litteraturförteckningen Carolina Browns kunskap om 1700-talslitteratur och de många olika källor som hon har använt. Att dela in litteraturen i tryckta källor, periodica och (forsknings)litteratur är ett sätt att betona källmaterialets betydelse och genast visa för läsaren vilket litterärt material författaren använt. Nu får läsaren själv försöka begripa källmaterialets verkliga mångsidighet.

I sin bok hänvisar Carolina Brown genomgående till högreståndskulturen och 1700-talets konsumtionskultur. Hon lyfter också fram konsumtionen i inledningen som en av sina teoretiska utgångspunkter. Konsumtionen följer med i hela avhandlingen, dock ofta relativt implicit. Lyxkonsumtion, kulturkonsumtion och smak är teman och begrepp som nämns flera gånger i avhandlingen utan att författaren fördjupar sin analys om porträttets roll inom högreståndskonsumtionskulturen där god smak var en avgörande egenskap. Hon betonar med rätta konsumtionens betydelse för högreståndskulturen och inom denna kultur även under 1700-talet. Porträtt var ju en signifikant del av högreståndskulturen. Här skulle det emellertid ha funnits utrymme för diskussion om hur adelns och de högre ståndens konsumtionskultur gestaltades och utformades i de kvinnoporträtt som är avhandlingens ämne. Förhoppningsvis får vi läsa mera om detta i framtiden om författaren fortsätter att forska om 1700-talets porträttkonst.

Carolina Browns *Liksom en berdinna* är en tvärvetenskaplig studie av hög kvalitet och ökar avsevärt vår förståelse av porträtt, läsande kvinnor, böckernas betydelse i kvinnornas liv, kvinnoideal, högreståndskvinnornas konsumtion i fest och vardag, och inte minst av litteraturens, konstens och de adliga idealens mångfasetterade värld under 1700-talet. Det är ett ambiti-

öst arbete som förhoppningsvis kommer att nå en bred läsekrets då boken kan läsas ur många olika synvinklar: konsthistoriska, litteraturhistoriska, kulturhistoriska lika väl som en studie av förbindelser, reella eller idealiserade, mellan verklighet, porträttkonst och litteratur, mellan Sverige och Frankrike, mellan Sverige och Orienten under 1700-talet.

Johanna Ilmakunnas

Øyvind Gjems Fjeldbu, *Éducation et images mentales dans l'Émile de Jean-Jacques Rousseau: étude d'un modèle cognitif et rhétorique* (Trondheim: Faculté des lettres, Université des sciences et techniques de Norvège, 2011). 251 pp.

Øyvind Gjems Fjeldbu aims in this thesis to reconstruct a series of core claims in Rousseau's *Émile* (which serves as the orienting work under discussion, although the author appeals to other writings of Rousseau's as well, except for the surprising absence of the *Nouvelle Héloïse* from everywhere but a footnote; admittedly, Fjeldbu focused on precisely this text in a 2007 paper, 'L'expression complexe de l'amitié dans *Julie ou la Nouvelle Héloïse*'), focusing on the interplay between moral and cognitive development in Rousseau's thought.

It is clear and well written, if repetitious (partly due to the academic form it seeks to adopt), in surprisingly good French (aside from occasional errors), but key terms are often used without being defined (particularly 'épistémologie'), and there does not seem to be any effort to articulate a transition between chapters. Some of the usage seems old-fashioned, such as consistently referring to the nationality of authors cited ('the Portuguese scientist', 'the French critic', 'the Norwegian scholar', etc.).

But the intellectual content is ambitious and well-structured although the core claim

– concerning the relation between ideas, images, and moral conscience in a developmental perspective which gives 'affectivity' a key role – is never well defined. I shall clarify some of these critical suggestions and then focus on this interesting central claim.

Fjeldbu sometimes calls his own approach a 'perspective cognitive' (p. 45); he claims that Rousseau granted 'the heart and the moral conscience, a cognitive function' (p. 49); that he was a 'precursor' of affective neuroscience (in the first page of the Introduction); sometimes Rousseau (in the *Émile*) 'announces some aspects of modern psychology' (p. 190). Fjeldbu gestures to Damasio's 'affective neuroscience', which has stressed the irreducible role of emotions in cognition, an idea Damasio attributes originally to Spinoza (for a short sketch of how to construct a relation between Spinoza and 'affective neuroscience', more philosophically subtle than Damasio's own work, see Heidi M. Raven, 'Spinozistic Approaches to Evolutionary Naturalism: Spinoza's Anticipation of Contemporary Affective Neuroscience', *Politics and the Life Sciences* 22:1 (2003), pp. 70–74). The idea here is that Rousseau's way of bringing sentiments and reason, 'heart and mind', closer together is somehow an anticipation of current theories of cognition, specifically 'affective neuroscience': 'This proximity [between heart and mind] seems to indicate a cognitive model in which the affective movements of the heart are interwoven with rational operations, a cognitive model which appears quite advanced if we take into account the ideas put forth by Antonio Damasio' (p. 70).

It is not apparent whether the author's project is primarily to apply a contemporary theory of cognition (and affects) to Rousseau, or to use a careful analysis of eighteenth-century texts to theorize affectivity differently, or, lastly, a third option which would be a complex combination of the two (as in work which claims to present a 'Humean' or 'Spinozist'